

*До спеціалізованої вченої ради Д 27. 855.03
Державного податкового університету
08205, Київська область, Бучанський р-н.,
м. Ірпінь, вул. Університетська, 31*

В І Д Г У К

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Чернявського Сергія Сергійовича на дисертацію Липкана Ігоря Івановича «Особливості доказування у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій» подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність

Актуальність теми дисертаційного дослідження Липкана Ігоря Івановича, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Особливості доказування у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій», не викликає сумнівів. Аргументи, викладені дисертантом на обґрунтування актуальності теми (стор. 1-2), переконують у необхідності та вчасності її дослідження.

Стрімка цифровізація суспільних відносин та впровадження інноваційних технологій у сферу фінансів, торгівлі, комунікацій та управління створюють нові можливості для розвитку економіки та підвищення якості життя населення. Водночас ці процеси супроводжуються зростанням кількості кримінальних правопорушень, вчинених із використанням цифрових технологій, серед яких особливе місце займає шахрайство. Такий вид кримінально протиправної діяльності характеризується високим рівнем латентності, транснаціональністю, швидкою зміною способів його вчинення та використанням складних технічних засобів для приховування слідів.

З огляду на це, належне та ефективне доказування у кримінальних провадженнях про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій, набуває особливого значення. Воно вимагає комплексного підходу, який поєднує правові, технічні та організаційні аспекти, а також враховує специфіку електронних доказів, їхню вразливість до змін і необхідність забезпечення їх автентичності та допустимості.

В умовах глобалізації та інтеграції України до світового інформаційного простору особливої актуальності набуває гармонізація національного законодавства із міжнародними стандартами у сфері кібербезпеки та цифрової криміналістики, зокрема з положеннями Конвенції про кіберзлочинність (Будапешт, 2001). Важливим завданням є й налагодження ефективної взаємодії з міжнародними правоохоронними структурами (Інтерпол, Європол) з метою оперативного обміну інформацією та доказами.

Таким чином, дослідження особливостей доказування у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій, є актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки воно спрямоване на підвищення ефективності протидії цьому виду злочинності, забезпечення дотримання прав людини та зміцнення національної безпеки України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020; Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затвердженого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023; Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 травня 2021 року № 447/2021; Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації», затвердженому Указом Президента України від 13 лютого 2017 року № 32/2017.

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Науково-дослідного інституту публічного права від 17 листопада 2015 року (протокол № 5).

Наукова проблема, нове вирішення якої отримано в дисертації. В роботі знайшло розв'язання важливе наукове завдання щодо розвитку доктрини доказування у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій, розроблення на його основі науково обґрунтованих

пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення правової регламентації та практики застосування законодавства з цього питання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність.

Обґрунтованість наукових положень дисертації забезпечується правильним вибором і застосуванням сучасних методів наукового дослідження, які обумовлені його предметом.

Положення, висновки та рекомендації, що містяться в дисертації, достатньою мірою аргументовані, науково обґрунтовані і достовірні. Вони побудовані на основі особистого дослідження і критичного осмислення дисертанткою чисельних наукових і нормативних джерел, а також емпіричних матеріалів. Емпіричний матеріал відповідає вимогам репрезентативності. Він належним чином проаналізований і правильно трактується.

У роботі використовувалася сукупність сучасних наукових методів та прийомів пізнання об'єктивної дійсності. Основним методом, який застосовано в процесі дослідження, є загальнонауковий діалектичний метод, що дозволив проаналізувати чинне законодавство та практику його застосування. Методи *системного аналізу та системно-структурний* метод застосовувалися під час аналізу обставини, що підлягають доказуванню у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій, та джерел доказів у цих справах (підрозділи 2.1, 2.2). *Статистичний метод* використовувався для обробки емпіричної бази даних, яка слугувала джерелом інформації про об'єкт дослідження (розділи 1, 2, 3). Метод *порівняльного правознавства* дав змогу провести аналіз норм кримінального процесуального законодавства та інших нормативних актів, які регулюють питання доказування у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій, у кримінальному процесуальному праві України й окремих країнах ЄС (підрозділи 3.2, 3.3). *Соціологічний підхід* застосовувався під час проведення соціологічного опитування (анкетування) слідчих, оперативних працівників і прокурорів з питань доказування у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій (розділи 1, 2, 3). *Формально-юридичний підхід* дав змогу визначити сутність, ознаки й види шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій (підрозділ 1.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень особливостей доказування шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій.

Дисертантом слушно представлено оновлений теоретичний підхід щодо джерел цифрових доказів, до яких віднесено цифрові документи та інші електронні докази, записи автономних систем, електронні докази, отримані через слідчі (розшукові) дії або негласні слідчі (розшукові) дії, електронні докази, отримані через заходи забезпечення або запобіжні заходи, електронні докази, отримані за допомогою технічних засобів (фото-, кінозйомка, відеозапис), електронні докази, отримані в результаті тимчасового вилучення майна.

Удосконалено наукову позицію щодо напрямів удосконалення процедури проведення телекомунікаційних експертиз, до яких віднесено: створення централізованої бази даних для телекомунікаційних експертиз, що містить у собі розробку та впровадження національної або міжнародної бази даних, яка містила б перевірену й актуальну інформацію для судових експертів, створення національних стандартів для комп'ютерно-технічних і телекомунікаційних експертиз (встановлення чітких стандартів і методичних рекомендацій для проведення телекомунікаційних експертиз), підвищення кваліфікації експертів і забезпечення їх доступом до новітніх наукових досліджень; забезпечення надійного документування та сертифікації програмного забезпечення й технічних засобів.

Запропоновано зміни до кримінального процесуального законодавства щодо критеріїв допустимості копії цифрового доказу, яка виготовлена без участі спеціаліста в разі відсутності оригіналу цифрового доказу. Обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо окремих аспектів розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються у банківських установах, розвитку процесуальної форми та зміцнення процесуальних гарантій правосуддя, удосконалення слідчої та судової практики.

На погляд офіційного опонента, Липкан І.І. своєчасно, доцільно і виважено пропонує рекомендації щодо зменшення можливостей для шахрайства в електронній комерції, зокрема посилення вимог до ідентифікації користувачів платіжних систем, а саме зобов'язати їх надавати більше

інформації про свої особисті дані, забезпечення інтеграції з правоохоронними органами, адже платіжні системи мають співпрацювати з державними органами для швидкого реагування на випадки шахрайства тощо.

Обґрунтованими є пропозиції дисертанта щодо вдосконалення законодавчих норм для забезпечення більш ефективного тимчасового доступу до ключових доказів, що є особливо важливим у розслідуваннях, пов'язаних із сучасними формами шахрайства в кіберпросторі, на основі чого сформульовано пропозиції щодо внесення змін до ст. 166 КПК України.

Пропозиції авторки мають теоретичну і практичну цінність, певним чином збагачують науку кримінального процесуального права та криміналістику.

Вони претендують на роль таких, що відзначаються науковою новизною, самостійністю і значущістю. Окремі запропоновані положення і висновки, зроблені дисертантом, вона виклала у своїй роботі в контексті дискусій з основних проблем, але не винесла на захист.

Аналіз та оцінка змісту дисертації.

Перший розділ дисертації складається з трьох підрозділів, які присвячені теоретичним та правовим аспектам дослідження доказування шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій.

Дисертантом відмічено, що сучасними пріоритетними напрямками досліджень у цій сфері є: 1) обґрунтування й розробка методів збирання, фіксації та аналізу цифрових доказів; 2) удосконалення досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених з використанням цифрових технологій, та посилення міжнародного співробітництва у цій сфері, особливо в умовах воєнного стану; 3) потреба у використанні спеціалізованого програмного забезпечення для розслідування кримінальних правопорушень у кіберпросторі; 4) розробка алгоритмів протидії новітнім формам кіберзлочинності; 5) вивчення впливу цифрових технологій на методи та способи вчинення кримінальних правопорушень.

Здобувачем виокремлено основні труднощі в доказуванні таких кримінально протиправних діянь: 1) анонімність учасників, адже в інтернеті-середовищі важко ідентифікувати шахраїв через анонімність користувачів і можливість використання фальшивих даних; 2) невизначеність щодо умов

угоди, оскільки вони часто укладаються на підставі стандартних умов, що можуть бути неправильно зрозумілі чи не належно представлені покупцям; 3) технічні складнощі: для збору доказів потрібно мати доступ до електронного листування, транзакційних записів та іншої цифрової інформації, що може бути технічно складно або не завжди доступно; 4) різноманітність платіжних систем і способів оплати.

Проаналізувавши судові рішення, пов'язані з інтернет-шахрайством, виявлено суттєві особливості в кримінально-правовій кваліфікації таких дій: 1) кваліфікуюча ознака використання комп'ютерної техніки. Із 439 судових рішень цієї категорії 292 випадки (67 %) були кваліфіковані як шахрайство, вчинене через незаконні операції із використанням цифрових технологій (ч. 3 ст. 190 КК України). У цих випадках злочинці використовували інтернет-майданчики для пропозиції товарів або послуг, яких вони фактично не мали, з метою заволодіння передплатою; 2) кваліфікація як звичайне шахрайство. У третині досліджених вироків дії злочинців були кваліфіковані як звичайне шахрайство (ч. 1-2 ст. 190 КК України). Це спостерігалось навіть за аналогічних обставин, коли злочинці застосовували інтернет-технології для отримання коштів від потерпілих.

Зроблено висновок, що неоднозначність підходу до кваліфікації суттєво впливає на процес доказування цифрових доказів і зумовлена такими чинниками: 1) розбіжності в практиці та недостатня уніфікація тлумачення кваліфікуючих ознак. У деяких справах використання інтернет-майданчиків не вважалося вирішальним для застосування ч. 3 ст. 190 КК України; 2) обмеження доказової бази. Не завжди вдавалося довести факт безпосереднього використання комп'ютерної техніки для шахрайства, що призводило до кваліфікації за загальними нормами; 3) невідповідність законодавства сучасним технологіям. Певні аспекти кримінально протиправної діяльності з використанням цифрових технологій потребують більш чіткого врегулювання в КК України. На основі зазначеного для уникнення неоднакового тлумачення судами кваліфікуючих ознак запропоновано внести уточнення до статті 190 КК України щодо специфіки використання технічних засобів у шахрайських схемах.

У другому розділі охарактеризовано процесуальні аспекти доказування шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій. Автором охарактеризовано предмет посягання (гроші, інформація, доступ до банківських рахунків тощо) як обов'язкову обставину, яка підлягає доказуванню під час розслідування шахрайств, учинених з використанням цифрових технологій.

Особливу увагу звернено на цифрові докази, які дають змогу виокремити їх як специфічну категорію доказів у кримінальному процесі. До їхніх особливостей віднесено: 1) цифрова (електронна) форма: це інформація, представлена у форматі, що може бути збережений, переданий і оброблений за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; 2) наявність електронного носія: інформація має зберігатися або бути доступною на специфічному електронному носіїві (фізичному чи віртуальному), що забезпечує її автентичність; 3) релевантність: інформація повинна мати значення для конкретного кримінального провадження, тобто бути безпосередньо пов'язаною з обставинами, які підлягають встановленню; 4) специфічна природа: інформація повинна характеризуватися технічними особливостями, як-от можливість відновлення, копіювання без зміни первісного змісту, наявність метаданих і залежність від певних програмних та апаратних засобів для доступу.

За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень та судово-слідчої практики встановлено, що слідчі використовують різні види експертиз для розслідування шахрайств, вчинених за допомогою цифрових технологій. Найбільшу частку серед них займають криміналістичні експертизи, оскільки шахрайства часто пов'язані з підробленням документів, фальсифікацією підписів та іншими маніпуляціями з матеріальними доказами.

Третій розділ присвячений напрямам вдосконалення доказування у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій, в умовах сьогодення.

Зокрема, у підрозділі 3.2 роботи встановлено, що для покращення ефективності доказування шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій, потрібно: 1) розвивати культуру протидії шахрайства, забезпечуючи постійну підготовку та навчання співробітників організацій; 2) інвестувати в спеціалізовані технології для виявлення шахрайства, як-от

програми для моніторингу транзакцій, аналізу поведінки користувачів і використання машинного навчання для виявлення аномалій; 3) залучати зовнішніх експертів для проведення аудитів і розслідувань, що дасть змогу виявити можливі слабкі місця в захисті й покращити системи безпеки, розвивати законодавчу базу, що регулює протидію шахрайства, охоплюючи посилення відповідальності за шахрайські дії в інтернеті.

На основі аналізу сучасного стану міжнародного співробітництва України в частині розслідування шахрайства, вчиненого за допомогою цифрових технологій, визначено напрями покращення такої співпраці, а саме: посилення міжнародного партнерства (зокрема, розширення участі країн у Будапештській конвенції та залучення ООН до створення нових ініціатив); уніфікація стандартів (встановлення глобальних стандартів для розслідування кіберзлочинів та обміну даними); навчання фахівців (підготовка кіберекспертів, здатних працювати із цифровими доказами й технологіями розслідування); інформування громадян (проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності про методи соціальної інженерії та захист особистих даних).

Узагальнюючи викладене, можна ствердити, що за результатами проведеного дисертаційного дослідження автором розв'язано важливе наукове завдання, що має суттєве значення для науки кримінального процесу та криміналістики, слідчої та судової практики – дослідження особливостей доказування шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій, а також розроблення на його основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення правової регламентації та практики розслідування таких кримінальних правопорушень.

Судячи по структурі роботи автору з одного боку вдалося збалансувати теоретичні і практичні проблеми, а з іншого зробити наголос на найбільш пріоритетних питаннях і актуальних проблемах. Слід констатувати, що дисертація є самостійною роботою, пройшла належну апробацію, її зміст цілком відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності 12.00.09.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. Сформульовані в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані та вже використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – під час внесення змін до відповідних нормативно-правових актів щодо регулювання розслідування шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій;

– *практичній діяльності* – як рекомендації під час практичної діяльності правоохоронних органів, а також у процесі проведення занять щодо підвищення кваліфікації;

– *науково-дослідній сфері* – для подальших науково-дослідних розробок;

– *освітньому процесі* – для проведення різних форм занять із здобувачами вищої освіти денної та заочної форм навчання за такими навчальними дисциплінами: «Судові та правоохоронні органи», «Кримінальне процесуальне право України», «Криміналістика» (акт впровадження Державного податкового університету від 8 квітня 2024 року).

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні наукові результати дисертації викладені у 8 наукових публікаціях, серед яких чотири статті, опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, в тому числі одна – в іноземному фаховому виданні та 3 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Вивчення змісту дисертаційного дослідження свідчить про те, що Липкан І.І. є прихильником реалізації ідей верховенства права та законності у кримінальному процесі, та є поміркованим і виваженим прибічником реформування кримінального процесуального законодавства. Він, як правило, формулює ті пропозиції, що реальні і можуть працювати в існуючих умовах, перебуваючи на позиціях демократичних традицій.

Відповідність дисертації правилам оформлення та змісту автореферату основним її положенням. Рецензована дисертація Липкана І.І. за структурою та правилами оформлення відповідає Вимогам до оформлення дисертації згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40. Ознайомлення з текстом автореферату і дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом вони також відповідають вимогам, що ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні

положення, зміст, результати і висновки дисертаційної роботи. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Поряд з тим, в цілому позитивно оцінюючи рецензоване дисертаційне дослідження Липкана І.І., необхідно відзначити, що воно містить окремі положення, висновки і пропозиції, що потребують додаткового роз'яснення та уточнення і можуть стати підґрунтям для обговорення під час захисту.

1. У дослідженні недостатньо деталізовано й аргументовано запропоновані зміни у кримінальному процесуальному законодавстві щодо доказування шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій. У тексті згадується про пропозиції змін щодо критеріїв допустимості копії цифрового доказу, однак відсутній детальний аналіз можливих ризиків та правових наслідків цих змін, зокрема питання забезпечення права на захист і можливості оскарження таких доказів у суді. Під час публічного захисту хотілося б почути думку здобувача з цього приводу.

2. Автору варто було звернути більшу увагу на дослідження конкретних механізмів реалізації заходів щодо підвищення кваліфікації експертів і забезпечення їх доступом до новітніх наукових досліджень. Адже у тексті роботи лише загально окреслює необхідність такого підвищення, але не надає конкретних рекомендацій або моделей впровадження цих заходів.

3. Окрім цього дисертантом приділена недостатня увага питанням забезпечення цілісності та достовірності цифрових доказів у контексті їхнього тимчасового вилучення. Вказано, що цифрові докази можуть бути отримані в результаті тимчасового вилучення майна, але відсутній аналіз ризиків пошкодження або втрати доказів під час цього процесу, а також механізмів їх захисту.

4. В окремому підрозділі автор розглядає питання щодо впровадження міжнародного досвіду імплементації національних стандартів для комп'ютерно-технічних і телекомунікаційних експертиз під час розслідування шахрайств, учинених з використанням цифрових технологій. Хоча в тексті роботи згадується про необхідність створення стандартів щодо їх організації та проведення, відсутній порівняльний аналіз позитивного досвіду зарубіжних країн, що міг би посилити наукову аргументацію запропонованих змін.

5. Автор пропонує низку напрямів удосконалення законодавства та правозастосовної практики щодо доказування шахрайства, вчиненого з використанням цифрових технологій. Проте у тексті роботи відсутнє узагальнення потенційних проблем і викликів, пов'язаних із впровадженням запропонованих новацій у правозастосовну практику. Не проаналізовано, які саме перешкоди можуть виникнути при реалізації цих змін, зокрема технічні, організаційні або правові бар'єри. Тому це потребує додаткового пояснення під час публічного захисту.

Висновок: Дисертаційне дослідження *Липкана Ігоря Івановича* на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Особливості доказування у справах про шахрайство, вчинене з використанням цифрових технологій» є завершеною працею, в якій здійснено вирішення наукового завдання, що має важливе соціальне і юридичне значення, а розроблені теоретичні положення, сукупність яких можна кваліфікувати як нове значне досягнення в розвитку перспективного напрямку в юридичній науці та дисертаційним дослідженням, в якому отримано нові науково-обґрунтовані результати, що мають суттєве значення для науки кримінального процесуального права та криміналістики, а також роботою, яка за своєю актуальністю, новизною, постановкою та вирішенням досліджених проблем і теоретичним рівнем та практичною значимістю, достовірністю і обґрунтованістю одержаних результатів, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 та вимогам до оформлення дисертації (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40), а її автор, Липкан Ігор Іванович, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор
заслужений діяч науки і техніки України,
проректор Національної академії
внутрішніх справ**

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ